

Kantak, Wojciech

Działalność biblioteki Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu w latach 1945-1951

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 4 (340), 251-263

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wojciech Kantak

Działalność biblioteki Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu w latach 1945–1951

Dzieje Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu powołanego do życia w roku 1936 przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych można podzielić na dwa wyraźne okresy. Pierwszy z nich – lata 1936–1945 – to okres kierowania placówką przez Halinę Kenar¹ i podległości władzom przedwojennej Polski, a po 1939 r. instytucjom rządu emigracyjnego. Drugi okres to lata 1945–1951, od momentu wyjazdu Haliny Kenar do Polski i przejęcia Muzeum przez komunistyczne władze polskie. Działalność biblioteki Muzeum w pierwszym okresie została przedstawiona w osobnym artykule². W niniejszej pracy ukazane zostaną dalsze losy biblioteki uwikłanej po 1945 r. w politykę propagandową polskich władz komunistycznych³.

Powojenne losy Muzeum Polskiego w Rapperswilu łączą się ściśle z ówczesną sytuacją polityczną w Polsce i wśród emigracji polskiej na Zachodzie. Na nią z kolei oddziaływała sytuacja międzynarodowa. Rząd Polski „ludowej” został szyb-

¹ Halina Kenar urodziła się 23 września 1907 r. w Zakroczymiu n. Wisłą. Była córką profesora Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie – Wojciecha Jastrzębowskiiego, wybitnego plastyka i organizatora życia artystycznego. W 1930 r. ukończyła ASP w Warszawie. W 1932 r. wyszła za mąż za Antoniego Kenara, znanego artystę-rzeźbiarza. Do momentu podjęcia się w roku 1936 organizacji Wystawy „Polska Współczesna” w Rapperswilu pracowała jako artystka zrzeszona w Stowarzyszeniu Artystów Plastyków „Blok”. W latach 1936–1945 kierownik Muzeum w Rapperswilu.

² W. Kantak, *Działalność biblioteki Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu w latach 1936–1945*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Bibliologia 2–3, 1998, s. 197–218.

³ Artykuł napisany został na podstawie archiwum Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu znajdującego się obecnie w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

ko uznany przez Szwajcarię. W lipcu 1945 r. Poselstwo RP w Bernie zostało przejęte z rąk dotychczasowego ministra, Aleksandra Ładosia, związanego z rządem emigracyjnym, przez dra Romana Przezwańskiego, jako *chargé d'affaires* Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. W październiku 1945 r. kierownictwo placówki objął, już jako minister, Jerzy Putrament⁴.

Jeśli chodzi o Muzeum Polskie w Rapperswilu, to zostało ono oficjalnie przejęte w imieniu rządu polskiego w Warszawie przez delegata Poselstwa w Bernie, dra Zygmunta Luciaka 25 sierpnia 1945 r.⁵ W ten sposób Muzeum stało się placówką podlegającą władzom warszawskim, a co za tym idzie stopniowo ulegało dyrektywom ideologicznym stamtąd płynącym.

Muzeum Polskie w Rapperswilu zaczęło podlegać Ministerstwu Kultury i Sztuki. MKiSz pokrywało też budżet Rapperswilu w wysokości 39 000 sfr⁶. Na terenie Szwajcarii kontrola pozostawała w rękach Poselstwa RP w Bernie.

Zmiany zaszły również wśród personelu Muzeum. Wieloletnia kierowniczką placówki Halina Kenar podjęła decyzję o powrocie do Polski. Dnia 15 grudnia 1945 r. wyjechała z grupą 700 osób, wśród których był gen. Prugar-Ketling, specjalnym pociągiem repatriacyjnym ze stacji Sankt Margrethen⁷. Z kolei bibliotekarką Muzeum Halina Studzińska opuściła Rapperswil po przejęciu go przez władze warszawskie i wybrała życie na emigracji. Warto tu wspomnieć, że gdy środowiska polonijne podjęły się po latach reaktywowania tzw. III Muzeum w Rapperswilu, aktywnie włączyła się w te prace⁸.

Nowym kierownikiem został od marca 1946 r. Zygmunt Stankiewicz⁹, były żołnierz 2 Dywizji Strzelców Pieszych. Ze starego personelu pozostała pani Jadwiga Minkowska, która objęła funkcję bibliotekarki¹⁰. Przejęła również od pani Studzińskiej pieczę nad kasą i sekretariatem Muzeum¹¹. Do pomocy jej przyjęto 1 września 1945 r. na stanowisko sekretarza i kasjera Bernarda Handkego¹².

⁴ J. Lewandowski, *Polacy w Szwajcarii*, Lublin 1981, s. 103.

⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Muzeum Polskie w Rapperswilu (dalej MP), sygn. 86, t. 20, k. 1, Protokół zdawczo-odbiorczy z dn. 25 sierpnia 1945 roku.

⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 14, k. 17, Pismo Z. Stankiewicza do Ministerstwa Kultury i Sztuki, 16.06.1947.

⁷ J. Rakowski, *Z piórem w mundurze. Francja – Szwajcaria 1940–1945*, Paryż 1985, s. 212.

⁸ Halina Studzińska jest m.in. autorką publikacji omawiającej działalność tzw. III Rapperswilu – *Magna Res Libertas. Polska kolumna wolności w Rapperswilu*, Rapperswil 1979 – którą wydała pod panieńskim nazwiskiem Zielińska.

⁹ Zygmunt Stankiewicz urodził się w 1914 r., artysta-rzeźbiarz, uczeń prof. Edwarda Wittiga, twórca m.in. drzwi wejściowych i ołtarza Kaplicy 2 DSP w Zuchwil k. Solury. W latach 1946–1948 kierownik Muzeum Polskiego w Rapperswilu. W roku 1984 otworzył Muzeum Polskie w Muri.

¹⁰ Jadwiga Minkowska pracowała w Muzeum od października 1942 r., pełniąc funkcję sekretarki.

¹¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 127, k. 26, Pismo H. Kenar do Poselstwa RP w Bernie. 31.08.1945.

¹² Przed objęciem stanowiska w Rapperswilu Bernard Handke był kierownikiem Kursu Handlowego w Obozie Szkolnym „Wola” w Feldbach k. Rapperswilu.

W związku z projektowanymi pracami nad inwentarzem i katalogiem biblioteki czyniono od października 1946 r. starania o zatrudnienie dodatkowego bibliotekarza. Jego brak w tym okresie spowodował nawet, iż biblioteka przez kilka miesięcy była nieczynna¹³. Ostatecznie ograniczono się do zatrudnienia od 1.02.1947 r. na stanowisku sekretarza dra Michała Bełzy¹⁴.

Jeśli chodzi o księgozbiór biblioteki, to liczył on według sprawozdania Zygmunta Stankiewicza w maju 1946 r. – 4610 dzieł¹⁵. Dla porównania opublikowany w okresie wojny katalog, obejmujący książki zgromadzone w bibliotece do 1.03.1945 r., liczył ponad 4870 pozycji¹⁶. Ten ubytek spowodowany był głównie faktem nieoddawania książek przez internowanych opuszczających Szwajcarię. Bardzo szybko jednak ten chwilowy spadek liczby książek został zahamowany. Po roku – w maju 1947 r. stan księgozbioru powiększył się do 5316 dzieł. Gros książek, tj. 3809, było w języku polskim. Reszta, tj. 1507 tytułów, obejmowała dzieła w następujących językach: francuskim, angielskim, niemieckim, włoskim, czeskim, hiszpańskim, rumuńskim, węgierskim, szwedzkim, ukraińskim, japońskim, portugalskim, bułgarskim, rosyjskim i łacińskim. Biblioteka powiększała swoje zbiory głównie dzięki darowiznom i zakupom. I tak np. w okresie 1.01.1946–31.05.1947 przybyło jej 879 wydawnictw, z tego 722 zostało podarowanych, a 157 zakupionych¹⁷.

Niezależnie od podanego powyżej stanu liczebnego znajdowały się na terenie biblioteki depozyty. Było to w sumie 369 książek, które biblioteka za zgodą depozytariuszy wypożyczała zainteresowanym. Głównymi depozytariuszami były: Poselstwo RP w Bernie, Towarzystwo Polskie „Zgoda” w Zurychu, Polskie Koło Akademickie w Zurychu, YMCA oraz osoby prywatne – Jan Modzelewski¹⁸ i Alfons Bronarski¹⁹. Kontynuowano akcję oprawiania książek. Zajmowała się tym introligatorka YMCA. W ciągu półtora roku od stycznia 1946 r. oprawiła ona 325 książek.

Również w latach następnych księgozbiór biblioteki rozrastał się. W marcu 1948 r. dzięki darom (909 wydawnictw) i zakupom (26 wydawnictw) powiększył się do 6249 książek. Wśród nich 4260 było w języku polskim, 787 w języku francuskim, 766 w języku niemieckim, 345 w języku angielskim²⁰. Gdy Zygmunt Stankiewicz

¹³ AAN, MP, sygn. 86, t. 12, k. 98, Pismo Z. Stankiewicza do Ministerstwa Kultury i Sztuki, 16.01.1947.

¹⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 12, k. 104, Pismo Z. Stankiewicza do Poselstwa RP w Bernie, 5.02.1947.

¹⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 14, k. 14, Wyciąg ze sprawozdania z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu za okres 9.05.1946 – 6.05.1947.

¹⁶ *Katalog Biblioteki Muzeum Polskiego w Rapperswilu*, [Rapperswil] 1943–1945.

¹⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 20, k. 2–7, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu od 1.01.1946 do 31.05.1947.

¹⁸ Jan Modzelewski – *chargé d'affaires* i poseł RP w Bernie w latach 1919–1938.

¹⁹ Prof. Alfons Bronarski – do sierpnia 1945 r. attaché prasowy Poselstwa RP w Bernie.

²⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 20, k. 23–29, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu od 1.06.1947 do 31.03.1948.

przekazywał Muzeum w Rapperswilu swoim następcom w sierpniu 1948 r., księga inwentarzowa liczyła 6485 pozycji, zaś inwentarz czasopism 61 pozycji²¹.

Nadal kontynuowano prace rozpoczęte w czasie wojny: gromadzenie poloników, przygotowywanie książek naukowych do wysyłki do Polski, przyjmowanie i wydawanie depozytów.

Zaczęto stopniowo wysyłać do Polski zebrane w depozytach książki. Bernard Handke przygotował transport książek przeznaczonych dla wyższych uczelni w kraju. Były wśród nich liczne depozyty (m.in. liceum w Wetzikon, szkoły zawodowej w Matzingen), niektóre wydawnictwa zebrane staraniem prof. Vetulaniego, dary osób prywatnych, dublety wydawnictw emigracyjnych biblioteki rapperswilskiej. Zostały one zabrane wraz z archiwum i depozytami 2 DSP pociągiem repatriacyjnym 8 kwietnia 1946 r.²² Kolejna partia 405 wydawnictw emigracyjnych jako dar Muzeum Polskiego w Rapperswilu przeznaczony dla Biblioteki Narodowej w Warszawie została przekazana za pośrednictwem Poselstwa w lipcu 1946 r.²³ Biblioteka ta jeszcze niejednokrotnie była zasilana polonikami szwajcarskimi. Przekazano jej między innymi trzutomową encyklopedię *Pologne 1918–1939* (Neuchâtel, 1945–1947). Biblioteka Muzeum Polskiego w Rapperswilu współpracowała bardzo ściśle z Polskim Wydawnictwem Naukowym w Szwajcarii, które pod kierunkiem Jana Modzelewskiego przygotowało do druku to dzieło²⁴. Współpraca PWN z Rapperswilem od początku układała się doskonale, tym bardziej, że Modzelewski był jednym z inicjatorów utworzenia w 1936 r. Muzeum Polski Współczesnej.

Biblioteka Muzeum służyła swym księgozbiorem wszystkim osobom zaangażowanym w pracę nad encyklopedią. Szukali oni m.in. literatury na temat historii, sztuki (katalogi wystaw), działalności polskich stowarzyszeń akademickich²⁵. Z kolei Wydawnictwo przesyłało do Rapperswilu sukcesywnie po kilkanaście sztuk kolejnych tomów encyklopedii celem włączenia ich do depozytu Funduszu Kultury Narodowej, a w niedalekiej przyszłości przekazania bibliotekom naukowym w Polsce.

Po wojnie egzemplarze encyklopedii były przez bibliotekę rapperswilską przekazywane do bibliotek naukowych w Kraju – m.in. Uniwersyteckiej w Warszawie, UMCS, GUS, SGH oraz do ważniejszych bibliotek miejskich. Liczne inne książki naukowe trafiły również do Ossolineum, Uniwersytetu Jagiellońskiego²⁶,

²¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 20, k. 34–36, Protokół zdawczo-odbiorczy Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 3.08.1948.

²² AAN, MP, sygn. 86, t. 12, k. 8, Pismo B. Handke do Poselstwa RP w Bernie, 9.04.1946.

²³ AN, MP, sygn. 86, t. 12, k. 34, Pismo Z. Stankiewicza do Poselstwa RP w Bernie, 07.1946.

²⁴ J. Rakowski, op. cit., s. 178–183.

²⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 8, k. 90–97, Szereg pism J. Modzelewskiego z prośbami o książki dla PWN 16.06.–7.09.1945.

²⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 12, k. 58, Spis książek przekazanych Uniwersytetowi Jagiellońskiemu, 1.11.1946.

Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie²⁷. Ciekawostką może być fakt dostarczenia przez Muzeum w Rapperswilu czasopism SDKPiL Wydziałowi Historii Partii KC PZPR. Były wśród nich: „Przegląd Socjalistyczny”, „Czerwony Sztandar”, „Z Pola Walki”²⁸. Ogółem w okresie od 1.01.1946 do 31.05.1947 wysłano do bibliotek w Kraju 1652 wydawnictwa²⁹. Była to głównie literatura fachowa z dziedziny architektury, inżynierii, chemii itp.

Wspierano również szkolnictwo polskie na Obczyźnie. Wypożyczono skrypty i podręczniki wydane przez Liceum w Wetzikon Dyrekcji Kursów Maturalnych w Houilles (Francja)³⁰. Dostarczono książki Liceum Polskiemu w Villard de Lans (dep. Isère) oraz bibliotece Lektoratu Polskiego przy Uniwersytecie w Dijon³¹.

Jeśli chodzi o gromadzenie poloników, to niestety ówczesne możliwości finansowe Muzeum nie pozwalały na szerszą działalność. Współpracowano w tej dziedzinie z szeregiem antykwariatów z terenu całej Szwajcarii. Wszystkie one chętnie nadsyłały informacje o pojawiających się ciekawych drukach polskich. Warto w tym miejscu zauważyć, że Szwajcaria po zakończeniu wojny była terenem ożywionego handlu antykwarycznego dziełami sztuki i książkami z całej Europy. Rapperswil, o ile sam nie dokonywał ich zakupu, powiadamiał o nich zainteresowane instytucje w kraju.

W tym czasie biblioteka w Rapperswilu prowadziła ożywioną wymianę dubletów z innymi bibliotekami. Była w tej korzystnej sytuacji, że mogła zaofiarować niedostępne gdzie indziej w takiej liczbie i wyborze polonika szwajcarskie z czasu II wojny światowej. Nawiązano w tej sprawie kontakt z organizacjami polonijnymi w Niemczech. Korespondowano z Instytutem Kultury Polskiej w Londynie³². Nadal trwała zapoczątkowana w czasie wojny wymiana z Biblioteką Polską w Paryżu. Z propozycją współpracy w dziedzinie gromadzenia poloników zwracał się do Rapperswilu Instytut Hoovera³³.

²⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 14, k. 28, Pismo Z. Stankiewicza do Poselstwa RP w Bernie, 20.08.1947.

²⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 60, k. 18–19, Pismo Wydziału Historii Partii KC PZPR do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 30.05.1949.

²⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 20, k. 2–7, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu od 1.01.1946 do 31.05.1947.

³⁰ AN, MP, sygn. 86, t. 9, k. 1, Pismo Poselstwa RP w Bernie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 28.12.1945; AAN, MP, sygn. 86, t. 67, k. 58, Spis książek i skryptów – daru Muzeum Polskiego w Rapperswilu dla Polskich Kursów Maturalnych w Houilles, 04.1945.

³¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 67, Teczka z korespondencją dotyczącą darów Muzeum w Rapperswilu [1946–1947, 1949].

³² AAN, MP, sygn. 86, t. 60, k. 49, Pismo Instytutu Kultury Polskiej w Londynie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 7.10.1949.

³³ AAN, MP, sygn. 86, t. 60, k. 20, Pismo Instytutu Hoovera do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 20.06.1949.

Biblioteka rapperswilska dostarczała również polonika szwajcarskie z okresu wojny licznym bibliotekom szwajcarskim, m.in. Schweizerische Landesbibliothek w Bernie i Stadtbibliothek w St. Gallen³⁴.

Jeśli chodzi o zbiory biblioteki, to mimo pozoru ich bogactwa występowały pewne braki. Były one spowodowane przypadkowością gromadzenia. Wynikała ona z sytuacji społeczno-historycznej, w jakiej przyszło działać Muzeum w Rapperswilu. Mianowicie naturalny rozwój biblioteki i planowa jej rozbudowa zostały przerwane przez II wojnę światową. Siłą rzeczy nastąpiło prawie całkowite odcięcie od Polski, a i kontakt z ośrodkami wydawniczymi i bibliotekami na emigracji był w pewnym stopniu utrudniony. Spowodowało to z jednej strony obfitość poloników ze Szwajcarii, jak również z niektórych krajów europejskich. Z drugiej zaś strony brakowało wydawnictw krajowych (zarówno podziemnych, jak i Polski Ludowej). Duża część publikacji społeczno-gospodarczych dotyczyła okresu sprzed 1939 r. i w obliczu zniszczeń wojennych miała już tylko wartość historyczną. Brakowało również takich wydawnictw informacyjnych, jak słowniki języka polskiego, słowniki wyrazów obcych, słowniki techniczne³⁵. O wszystkich tych problemach Muzeum w Rapperswilu informowało instytucje zwierzchnie i znajdowało u nich pomoc, chociaż nie była ona wystarczająca. Udzielały jej zarówno władze, jak i placówki naukowe i wydawnicze. Instytut Pamięci Narodowej przesłał zbiór prasy konspiracyjnej i powstańczej³⁶, a Biblioteka Narodowa w Warszawie zeszyty „Przewodnika Bibliograficznego”³⁷. Swoje publikacje dostarczało Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych przy Ministerstwie Ziem Odzyskanych³⁸. MSZ nadsyłał roczniki statystyczne³⁹.

Władze miały świadomość dużej roli Rapperswilu w propagowaniu pozytywnego obrazu Polski Ludowej na Zachodzie. Zbliżała się „zimna wojna,” a co za tym idzie nieuchronne starcie na płaszczyźnie ideologicznej. Placówka kultury polskiej z siedzibą w państwie neutralnym była tu bardzo przydatna.

Początkowo, za dyrekcji Stankiewicza, czyli do roku 1948, działania w tym kierunku nie były jeszcze tak jednoznaczne. Dopiero postępująca stalinizacja róż-

³⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 60, k. 39–40, Pismo Schweizerische Landesbibliothek w Bernie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 08.1949; AAN, MP, sygn. 86, t. 66, k. 143, Pismo Stadtbibliothek w St. Gallen do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 12.12.1950.

³⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 9, k. 6, Pismo B. Handke do Poselstwa RP w Bernie, 25.01.1946.

³⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 10, k. 29, Wykaz prasy konspiracyjnej i powstańczej ofiarowanej przez IPN Muzeum Polskiemu w Rapperswilu, 27.09.1946.

³⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 11, k. 14, Pismo Biblioteki Narodowej do Muzeum Polskiego w Rapperswilu 18.12.1946; AAN, MP, sygn. 86, t. 60, k. 10, Pismo Biblioteki Narodowej do Muzeum Polskiego w Rapperswilu 10.02.1949.

³⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 15, k. 10, Pismo Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych Ministerstwa Ziem Odzyskanych do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 13.01.1948.

³⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 60, k. 15, Pismo Poselstwa RP w Bernie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 15.05.1949.

nych dziedzin życia w Polsce, przejawiająca się również w kulturze, wpłynęła na działalność Rapperswilu w postaci zmian kadrowych i postępującej ideologizacji, dotyczącej również księgozbioru i zbiorów muzealnych.

Kwestia podległości Rapperswilu władzom warszawskim znalazła też odbicie w konfliktach na terenie Szwajcarii. Po likwidacji Obozów Uniwersyteckich swoją bibliotekę w całości do Muzeum przesłał tylko obóz w Herisau. Obóz Uniwersytecki w Winterthur przekazał tylko część swej biblioteki. Nie odpowiedział na wezwanie Obóz we Fryburgu⁴⁰. Było to spowodowane faktem, że środowisko fryburskie optowało za pozostaniem na obczyźnie i charakteryzowało się nastawieniem antykomunistycznym.

Powróćmy jednak do lat tuż po wojnie. Odpowiadając na zapotrzebowanie biblioteki dotyczące uzupełnienia zbiorów o książki współczesne, ówczesne Ministerstwo Kultury i Sztuki nadzorujące Rapperswil podjęło natychmiastowe działania.

W roku 1946 zaczęły napływać z Polski liczne książki. Była to głównie literatura piękna autorstwa obficie wówczas drukowanych pisarzy, którzy zaakceptowali nową władzę. Były wśród nich zarówno nazwiska znane z okresu przedwojennego: L. Staff, P. Hulka-Laskowski, A. Fiedler, Z. Kossak, W. Wasilewska, jak i autorzy nowi, mniej lub bardziej związani z nowym ustrojem – W. Żukrowski, T. Breza.

Książki o podobnym charakterze były nadsyłane z Ministerstwa Kultury i Sztuki również w roku 1947. Ich autorami byli: G. Morcinek, A. Rudnicki, K. Gałczyński, L. Szenwald, W. Broniewski, K. Brandys, J. Iwaszkiewicz⁴¹.

Znaczący był zakup książek dokonany podczas pobytu w kraju przez Zygmunta Stankiewicza. Były wśród nich starodruki, na których wywiezienie z Polski uzyskał zezwolenie od Naczelnego Dyrektora Bibliotek – dra Józefa Grycza⁴².

Przychodziły również liczne czasopisma: „Twórczość”, „Życie Literackie”, „Znak”, „Warszawa”, „Odrodzenie”, „Kuźnica”, „Przegląd Artystyczny”, „Ruch Muzyczny”, „Przegląd Księgarski”⁴³.

W ocenie Stankiewicza podjęte przez władze działania były zbyt skromne. Apelował o przydzielenie bibliotece Muzeum Polskiego w Rapperswilu kompletu wydawnictw i druków wychodzących w kraju. Motywował to względami propagandowymi i naukowymi⁴⁴. Niestety jego zabiegi spełzły na niczym i egzemplarz obowiązkowy nie został Rapperswilowi przydzielony. Nadal jednak nadchodziły

⁴⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 14, k. 11, Pismo Z. Stankiewicza do Poselstwa RP w Bernie, 23.04.1947.

⁴¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 13, k. 27, Pismo Biura Współpracy z Zagranicą Ministerstwa Kultury i Sztuki, 12.09.1947.

⁴² AAN, MP, sygn. 86, t. 11, k. 1, Zezwolenie Naczelnego Dyrektora Bibliotek, 3.10.1946.

⁴³ AAN, MP, sygn. 86, t. 10, k. 32, Pismo Biura Współpracy z Zagranicą Ministerstwa Kultury i Sztuki, 9.10.1946.

⁴⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 12, k. 15, Pismo Z. Stankiewicza do Naczelnej Dyrekcji Bibliotek w Warszawie, 22.05.1946.

z Polski przesyłki z książkami. W marcu 1950 r. biblioteka otrzymała np. 140 tomów jako dar Biura Współpracy z Zagranicą MKiSz. W tym samym roku przekazano również do Rapperswilu 120 tomów ze zlikwidowanego stoiska polskiego przy Międzynarodowym Biurze Wychowania w Genewie.

W 1950 r. biblioteka wzbogaciła się także o szereg wydawnictw, zakupionych na rynku szwajcarskim. Były to głównie tłumaczenia z literatury polskiej na język niemiecki (*Chłopi* W. Reymonta, *Bez oręża* Z. Kossak-Szczuckiej, *Dysk Olimpijski* J. Parandowskiego, *Dziady* i *Krótkie utwory poetyckie* A. Mickiewicza) oraz publikacje w językach obcych dotyczące Polski⁴⁵.

Biblioteka Muzeum Polski Współczesnej była dobrze przygotowana do obsługi czytelników. Posiadała katalogi: działowy oraz alfabetyczny, kartoteki książek wypożyczonych i osób wypożyczających, jak również księgę inwentarzową. Ponadto w kwietniu 1950 odbito na powielaczu nowy katalog książek znajdujących się w bibliotece rapperswilskiej i przeznaczonych do wypożyczania drogą pocztową (w nakładzie 500 egz.). Był to pierwszy katalog od 1945 r. Uwzględnił on książki otrzymane po tym roku. Usunięto z niego pozycje, które określono jako – „nie nadające się do wypożyczenia”. Chodziło w tym przypadku głównie o książki „niewłaściwe” politycznie. Katalog rozesłano do wszystkich czytelników biblioteki. Chciano dotrzeć do nich w ten sposób z informacją o nowościach napływających do Rapperswilu z Polski⁴⁶.

Jeśli chodzi o wypożyczanie, to z księgozbioru biblioteki w maju 1947 r. korzystało 234 czytelników. W okresie sprawozdawczym, czyli styczeń 1946 – maj 1947 wypożyczyli oni 2447 książek⁴⁷. W porównaniu z okresem wojny liczba czytelników mocno spadła. Było to spowodowane faktem, że większość internowanych żołnierzy i uciekinierów powróciła do Polski, bądź wyemigrowała do innych państw. Potwierdza to sprawozdanie za okres 1.06.1947–31.03.1948, które informuje o 169 czytelnikach i 1774 wypożyczonych książkach⁴⁸. Spadek ten następował również w kolejnych latach. Powodem tego była m.in. pogłębiająca się niechęć emigracji do Muzeum w Rapperswilu jako placówki „reżimowej”. Pod koniec 1950 r. liczba czytelników korzystających z wypożyczalni wynosiła 143 osoby.

Wypożyczenia, podobnie jak w okresie II wojny światowej, odbywały się głównie drogą korespondencyjną. Książki wysyłano wraz z rewersem, który czytelnik

⁴⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 19, k. 86–96, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu za rok 1950, 18.12.1950.

⁴⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 19, k.86–96, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu za rok 1950, 18.12.1950.

⁴⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 20, k. 2–7, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu od 1.01.1946 do 31.05.1947.

⁴⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 20, k. 23–29, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu od 1.06.1947 do 31.03.1948.

był zobowiązany podpisać i przesłać bibliotece. Na rewersach często załączano informacje na temat wypożyczonych książek, doradzano czytelnikom przy wyborze dalszej lektury. Nieliczni czytelnicy zgłaszali się po książki osobiście. Wypożyczenia nadal były bezpłatne, z tym że czytelnicy pokrywali koszty związane z wysyłką. Czytelnicy zamawiali książki na podstawie katalogów, które im biblioteka dostarczała. Nie wypożyczano jedynie dzieł o szczególnej wartości bibliofilskiej. Książki były wypożyczane maksymalnie na 2 miesiące. Duża liczba czytelników wymieniała książki co miesiąc, otrzymując każdorazowo do 5 tomów⁴⁹.

Starano się również popularyzować czasopisma krajowe. Część pism była kompletowana w czytelni („Stolica”, „Nowe Drogi”, „Literatura Radziecka”, „Wiedza i Życie”, „Nowa Kultura”, „Życie Gospodarcze”, „Trybuna Ludu”). Pozostałe czasopisma rozsyłano czytelnikom. Wysyłano je również chorym w sanatoriach w Davos i Leysin⁵⁰.

Biblioteka rapperswilska prowadziła korespondencję z instytucjami i osobami prywatnymi z terenu Szwajcarii i innych krajów, odpowiadając na liczne dezyderaty. Problematyka tej korespondencji była różnorodna: historycy zwracali się o konkretne informacje z historii Polski, historycy literatury interesowali się literaturą polską i biografiami polskich twórców. Dużą grupę wśród korespondentów stanowili dziennikarze zainteresowani zagadnieniami związanymi z Polską i Polakami (Chopin, Plater). Ponieważ pytania były często bardzo szczegółowe, biblioteka w celu przygotowania wyczerpującej odpowiedzi korespondowała z kompetentnymi instytucjami i bibliotekami w Polsce (m.in. z Instytutem Historycznym UW, Seminarium Polonistycznym UW)⁵¹.

Współpracowano m.in. z Aleksandrem Meleniem, twórcą *Bibliografii poloników szwajcarskich za lata wojny*⁵², dostarczając mu informacji i książek potrzebnych do kontynuowania prac bibliograficznych obejmujących lata powojenne⁵³.

Zmieniająca się sytuacja polityczna w Polsce spowodowała, iż coraz więcej problemów dotyczyło pracy samego Muzeum. Dotychczasowy kierownik placówki – Zygmunt Stankiewicz stał się w oczach władz polskich osobą niewygodną i niepewną politycznie. Jednak jego silna pozycja i autorytet wśród miejscowej społeczności powodowały, że nie czyniono żadnych gwałtownych posunięć.

Pierwszym krokiem władz odzwierciedlającym nowe tendencje było mianowanie 1 lutego 1948 r. Zbigniewa Bieńkowskiego na stanowisko wicedyrektora

⁴⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 19, k. 86–96, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu za rok 1950, 18.12.1950.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² A. Melen, *Bibliografia poloników szwajcarskich za lata wojny (1939–1945)*, Paryż 1948.

⁵³ AAN, MP, sygn. 86, t. 61, k. 6, Pismo A. Melenia do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 25.05.1950; AAN, MP, sygn. 86, t. 61, k. 11, Pismo A. Melenia do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 11.06.1950.

Muzeum. Przybył on do Rapperswilu i objął swą funkcję 3 marca 1948 r.⁵⁴ Bardzo szybko nastąpił konflikt między obu panami o podział kompetencji. Do tego doszły zabiegi posła Juliana Przybosia z Poselstwa w Bernie i współdziałającego z nim Bieńkowskiego, zmierzające do rozszerzenia zakresu działania muzeum o szeroką propagandę osiągnąć Polski Ludowej. Sytuację zaostrzyły jeszcze artykuły w prasie polskiej⁵⁵. Zadawano w nich pytanie, czy cena apolityczności, jaką się płaci, by nie irytować Szwajcarów, nie jest zbyt wysoka? Czy warto rezygnować z pryncypiów politycznych?

Sprawą zainteresowały się władze szwajcarskie. Wymowa wspomnianych artykułów i działania Bieńkowskiego wzbudziły w nich obawę, że Rapperswil stanie się ośrodkiem agitacji komunistycznej. Dawały wyraźnie do zrozumienia, że popierają osobę Stankiewicza na stanowisku kierownika Muzeum. Podobne obawy o charakter działalności Muzeum wyrażała prasa szwajcarska⁵⁶. Wystraszone władze polskie odwołały Bieńkowskiego do Polski. Jednak Stankiewicz w zaistniałej sytuacji nie wyraził chęci pozostania na stanowisku i podał się do dymisji z dniem 30 marca 1948 r.⁵⁷ Ostateczne przejęcie Muzeum z jego rąk nastąpiło w sierpniu 1948 r.⁵⁸

Poselstwo w Bernie podjęło zdecydowane kroki w sprawach personalnych. Na jego życzenie odeszli 31 marca 1948 r. sekretarz dr Michał Bełza i Bernard Handke⁵⁹. Tymczasowo pieczę nad Rapperswilem przejął Andrzej Miller, doktorant socjologii, stypendysta polski w Bazylei, polecony przez Poselstwo RP w Bernie⁶⁰.

W niedługi czas później – 12.10.1949 r. stanowisko wicedyrektora Muzeum objęła Romana Toruńczyk⁶¹. Jej postawa polityczna i ideowa nie budziła najmniejszych wątpliwości władz warszawskich. Przed objęciem placówki w Szwajcarii zajmowała odpowiedzialne stanowiska w aparacie władzy Polski Ludowej. Pracowała m.in. jako kierownik jednego z wydziałów PKWN, pełniła również funkcje w pionie politycznym wojska na etacie pułkownika. Jej ostatnią posadą przed wyjazdem do Szwajcarii było stanowisko sekretarza Zarządu Głównego TUR.

⁵⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 3, Pismo Z. Stankiewicza do MKiSz, 24.03.1948.

⁵⁵ J. Morawiński, *Trzy wystawy czyli o przeszłość Rapperswilu*, *Odrodzenie* 1948, nr 4, s. 2; Z. Bieńkowski, *Sprawa rapperswiliska na nowo*, *Nowiny Literackie* 9.05.1948.

⁵⁶ *Museum oder Propagandaabteilung*, *Neue Züricher Zeitung* z 13.06.1948.

⁵⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 14, k. 101–102, Pismo Z. Stankiewicza do Posła RP w Bernie, Juliana Przybosia, 17.03.1948.

⁵⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 22, Pismo delegata MKiSz prof. M. Masłowskiego do Ministerstwa Kultury i Sztuki, 7.08.1948.

⁵⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 14, k. 103, Pismo Z. Stankiewicza do Posła RP w Bernie, Juliana Przybosia, 17.03.1948; AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 8, Pismo Z. Stankiewicza do MKiSz, 30.03.1948.

⁶⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 22, Pismo Delegata MKiSz, prof. M. Masłowskiego do MKiSz, 7.08.1948.

⁶¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 92, Pismo R. Toruńczyk do MKiSz, 24.10.1949.

Ponadto w Rapperswilu podjęła pracę na stanowisku bibliotekarki od 1.01.1949 r. Alicja Millerowa⁶².

Tymczasem 30 marca 1949 r. gmina Rapperswil z dniem 1 czerwca 1949 r. wypowiedziała Polsce umowę dzierżawy zamku. Gdy władze polskie nie zareagowały, gmina zwróciła się do sądu. Rozpoczął się proces. Choć oficjalnie powodem jego rozpoczęcia były przyczyny prawne, to jednak dla nikogo nie było tajemnicą, że prawdziwe motywy są natury politycznej. To opisane powyżej zmiany kadrowe i działalność Muzeum skłoniły Szwajcarów do podjęcia tych radykalnych kroków. Proces toczył się ze zmiennym szczęściem w sądach kolejnych instancji. Ostatecznie zakończył się wyrokiem Sądu Związkowego w Lozannie wydanym 6 listopada 1951 r. Przyznawał on gminie Rapperswil prawo wypowiedzenia umowy i nakaazywał eksmisję⁶³. Zamek rapperswilski stał się siedzibą Europejskiego Instytutu Badania Ruin i Zamków.

Równoległe do toczącego się procesu postępowała coraz większa ideologizacja placówki w Rapperswilu. Chciano zlikwidować wszystkie ekspozycje mówiące o II Rzeczypospolitej. W to miejsce miały pojawić eksponaty wyrażające „postępowe i rewolucyjne tradycje Polski”.

Omówimy tutaj jedynie fakty świadczące o coraz większym upolitycznieniu biblioteki. Jeszcze przed przybyciem R. Toruńczyk zaczęto księgozbiór oczyszczać z „nieprawomyślnych” książek. Protokół z kontroli biblioteki przeprowadzonej na polecenie Poselstwa Polskiego w Bernie w dn. 9.08.1949 r. przez sekretarza A. Millera i pracownika Poselstwa Mieczysława Porębskiego w sposób czytelny obrazuje nam zakres ich zainteresowań.

Usunięto z księgozbioru wszelkie pozycje przedwojenne dotyczące problematyki żydowskiej, Rosji sowieckiej i zbrodniczej polityki jej władz, wojny polsko-radzieckiej, osiągnięć społeczno-gospodarczych Polski międzywojennej. Były wśród nich przykładowo: J. Kucharzewskiego *Od białego caratu do czerwonego*, Z. Kossak *Pożoga*, Z. Krasnowskiego *Światowa polityka żydowska*, W. Stpiczyńskiego *Krwawy, pracowity cud 1920 roku*, R. Wiltona *Ostatnie dni Romanowów*. Wycofano również wszystkie dzieła autorów „zakazanych”: Ferdynanda Goetla, Ferdynanda Ossendowskiego itp. Wszystkie te książki zmagazynowano w zamkniętej szafie⁶⁴.

W lutym 1950 r. Biuro Współpracy z Zagranicą MKiSz poleciło sporządzić spis książek, które nie nadają się do wypożyczania czytelnikom w Szwajcarii ani do biblioteki podręcznej Muzeum. Dokonano selekcji, w wyniku której spośród

⁶² AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 159, Pismo A. Millerowej do MKiSz, 1.04.1950.

⁶³ J. Rakowski, *Utrata Rapperswilu i odpowiedzialność emigracji za zachowanie polskich dóbr kulturalnych*, Orzeł Biały 1953, nr 13, s. 7.

⁶⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 49–50, Protokół kontroli Biblioteki Polskiej w Rapperswilu w dn. 9.08.1949, 10.08.1949.

6700 pozycji będących w posiadaniu biblioteki wyeliminowano 2500 książek. Ich spis wysłano do Warszawy⁶⁵.

W tym samym okresie dokonano kolejnego zabiegu mającego na celu zablokowanie dostępu do literatury niezgodnej z wytycznymi władz polskich. Przeprowadzono mianowicie podział zbiorów bibliotecznych na 2 grupy: a) czytelną – obejmującą powieści i dzieła popularne odpowiednio wyselekcjonowane, b) bibliotekę – archiwum, która nie była dostępna dla szerszej publiczności. Wspomniana czytelnia obsługiwała około 120 osób, przeważnie Polaków z miejscowej Polonii⁶⁶.

Nowe założenia działalności bibliotecznej przedstawiła R. Toruńczyk w piśmie do dyrektora Biura Współpracy z Zagranicą MKiSz Adama Kulika⁶⁷. Uznała po pierwsze, że zmienił się charakter działalności biblioteki. Nie powinna ona pretendować do roli biblioteki naukowej wspierającej prowadzenie badań nad historią Polski i zagadnieniami emigracji. Winna ograniczyć się jedynie do udostępniania beletrystyki, literatury popularno-naukowej i bieżącej prasy czytelnikom, w przeważającej mierze będących emigrantami polskimi.

Dotychczas liczna emigracja polityczna i księża w Szwajcarii chętnie korzystający z książek naukowych stali się niemile widziani. Stanowisko R. Toruńczyk było jednoznaczne: „Nie naszą jest rzeczą sprawować nad nimi opiekę”. Jednocześnie jednak uznała konieczność posiadania materiałów naukowych w językach obcych dla cudzoziemców interesujących się zagadnieniami polskimi (historia, tłumaczenia literatury polskiej, etnografia, kultura, sztuka). Podkreśliła jednakże, że muszą to być wydawnictwa powojenne lub skontrolowane pod względem politycznym przedwojenne. Chciała w ten sposób popularyzować osiągnięcia Polski Ludowej.

Podkreśliła też potrzebę stworzenia podręcznego księgozbioru służącego pracownikom Muzeum. Miałyby się w nim znajdować książki naukowe w języku polskim z zakresu muzealnictwa, sztuki, estetyki, historii, etnografii. Ponadto szeroki wybór literatury marksistowskiej w języku polskim i rosyjskim (dzieła klasyków, czasopisma filozoficzne, ekonomiczne, historyczne). Postulowała, by wydawnictwa „Książka i Wiedza” oraz „Czytelnik” przysyłały każdą nową książkę do Rapperswilu.

Wszystkie powyższe zmiany, zarówno planowane, jak i już dokonane, powodowały konieczność wycofania starych katalogów. Miał je zastąpić nowy z zawartością już poprawną politycznie. Zamierzano opracować go w języku obcym i rozesłać do bibliotek szwajcarskich.

⁶⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 19, k. 86–96, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu za rok 1950, 18.12.1950.

⁶⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 145–147, Raport o sytuacji w Rapperswilu, 21.07.1949.

⁶⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 16, k. 151–152, Pismo R. Toruńczyk do A. Kulika, dyrektora Biura Współpracy z Zagranicą MKiSz, 6.03.1950.

Niektóre z tych zamierzeń były realizowane. Nadal obficie nadchodziła z Ministerstwa Kultury i Sztuki polska prasa: „Odra”, „Stolica”, „Problemy”; czasopiśma z dziedziny sztuki i architektury: „Przegląd Artystyczny”, „Architektura”; czasopiśma literackie: „Kuźnica”, „Dziennik Literacki”, „Nowiny Literackie” oraz „Meander” – miesięcznik poświęcony kulturze świata starożytnego⁶⁸. Napływała socjalistyczna literatura polityczna (Hochfeld, Próchnik), literatura piękna (Kruczkowski, Mickiewicz, Nałkowska, Boy-Żeleński, Żeromski, Dygat, Ważyk, Jastrun, Broniewski) oraz naukowa (Chałasiński, T. Manteuffel)⁶⁹. Na gości zagranicznych czekały nowe albumy w języku niemieckim i francuskim („Warszawa współczesna”) oraz materiały propagandowe („Der 6–Jahres Plan”)⁷⁰.

Co ciekawe, to coraz większe upolitycznienie biblioteki nie przeszkadzało prenumerować np. paryskiej „Kultury” i nowojorskiego „Orla Białego”⁷¹. Jedną z tego przyczyn było zainteresowanie władz w Warszawie „wroga” prasą emigracyjną. Muzeum w Rapperswilu było dobrym, nie wzbudzającym podejrzeń miejscem prenumeraty tego typu czasopism⁷².

W grudniu 1950 r. R. Toruńczyk opuściła swoje stanowisko, przekazując pieczę nad Muzeum Andrzejowi Millerowi⁷³. Były to już ostatnie miesiące działalności Muzeum. Wspomniany wyrok sądu w Lozannie przekreślił piękną, ponad osiemdziesięcioletnią tradycję obecności polskiej na ziemi szwajcarskiej.

W grudniu 1951 Muzeum Polskie w Rapperswilu postawiono w stan likwidacji – zamknięto księgi rachunkowo-kasowe, uregulowano wszystkie zaległe opłaty⁷⁴. Ostatni wpis gości w księdze pamiątkowej nosi datę 30.10.1951 r.⁷⁵ Całość zbiorów, księgozbiór i archiwum Muzeum przewieziono do Polski.

⁶⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 17, k. 13, Pismo MKiSz do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 31.01.1949; AAN, MP, sygn. 86, t. 17, k. 18, Pismo MKiSz do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 17.03.1949.

⁶⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 17, k. 16–17, Pismo MKiSz do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 9.03.1949; AAN, MP, sygn. 86, t. 17, k. 84–85, Pismo MKiSz do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 20.02.1950.

⁷⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 18, k. 48, Pismo Poselstwa RP w Bernie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 2.12.1950; AAN, MP, sygn. 86, t. 18, k. 69, Pismo Poselstwa RP w Bernie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 8.09.1951.

⁷¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 60, k. 61, Pismo w sprawie abonamentu „Kultury” od J. Giedroycia do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 1.01.1950.

⁷² AAN, MP, sygn. 86, t. 94, k. 2–3, Pismo od R. Toruńczyk do Biura Współpracy z Zagranicą MKiSz, 31.01.1950.

⁷³ AAN, MP, sygn. 86, t. 19, k. 100, Protokół zdawczo-odbiorczy Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 21.12.1950.

⁷⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 19, k. 130 Pismo Poselstwa RP w Bernie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu, 27.12.1951.

⁷⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 49, Księga pamiątkowa [1941–1951].